

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.439.052

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО БАЗИСУ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

**Н.Я. Юрків, доктор економічних наук.
Університет банківської справи НБУ.**

© Юрків, Н.Я., 2014.

Стаття отримана редакцією 12.02.2014 р.

Вступ. Відомо, що такі важливі індикатори – характеристики макроекономічної складової безпеки реального сектора економіки, як частки діючих і прибуткових підприємств, рівні тінізації та монополізації економіки, терміни створення і закриття підприємства, отримання ліцензій та дозволів, реєстрації власності, темпи зростання обсягів господарської діяльності підприємств безпосередньо залежать від сформованого у державі економіко-правового, інакше кажучи, інституціонального середовища комерційної господарської діяльності. Як переконливо зазначається у праці; сучасні зміни соціально-психологічних, організаційно-професійних, ресурсних, фінансово-економічних умов господарської діяльності в Україні, не підкріплені адекватним інституціональним базисом, призвели до утворення недостатньо сприятливого середовища господарювання з високим рівнем як виробничих витрат, так і витрат у межах взаємодії суб'єктів реальної економіки. Незавершеність розвитку ринкових інститутів актуалізує проблему стримування надмірних трансакційних витрат суб'єктів вітчизняного підприємництва та мінімізації негативних наслідків їх впливу – тінізації і криміналізації економіки, корупції, недостатності соціальної, екологічної та інших складників безпеки соціально-економічної системи. Водночас обґрунтування механізмів, методів і засобів державної політики формування інституціонального базису безпеки реального сектора економіки залишається недостатньо дослідженим та потребує системного наукового підходу.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питанням формування інституціонального середовища комерційної та господарської діяльності присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Найвагоміші напрацювання у цій сфері мають такі науковці: Л. Абалкін, В. Алькема, З. Варналій, Г. Вечканов, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Кириленко, Т. Ковальчук, А. Козаченко, Б. Кравченко, П. Крайнев, Ф. Меєр, В. Новицький, Г. Пастернак-Таранушенко, Н. Реверчук, В. Сенчагов, В. Тамбовцев, В. Франчук, Т. Хайлова, Л. Шемаєва, М. Шумман та інші. Незважаючи на значну кількість публікацій із цих проблем, нині відсутні

грунтовні наукові розробки, які відображають особливості й недоліки інституціонального середовища комерційної та господарської діяльності у реальному секторі економіки України.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні недоліків формування інституціонального базису комерційної та господарської діяльності у реальному секторі економіки України, визначенні послідовності реалізації державної політики щодо вдосконалення цих недоліків для реалізації положень оновленої Стратегії національної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою.

Основний матеріал і результати. До базових ринкових інститутів, що знижують рівень невизначеності у взаємозалежностях і взаємовідносинах економічних агентів та елементів ринкової економіки, позитивно впливаючи на стан економічної безпеки підприємств, належить право власності. До нього слід віднести: право на володіння ресурсами, яке передбачає доступ до них інших суб'єктів і дає можливість здійснення виключного контролю; право використання ресурсів; право особистого прийняття рішення щодо напрямів використання ресурсів; право на прибуток від використання ресурсів; право на залишкову вартість, що дозволяє споживати, змінювати або знищувати ресурси; право на передачу всіх повноважень щодо використання ресурсів.

Утім недостатня дієвість судової гілки влади в Україні спричиняє корпоративні конфлікти, наслідком чого також є зниження рівня економічної безпеки суб'єктів базових видів економічної діяльності. До основних причин виникнення корпоративних конфліктів в Україні віднесемо: «непрозору» участь акціонерів у прийнятті рішень про відчуження власності компанії; порушення, пов'язані з розкриттям інформації про емітентів; неврегульоване представництво у спостережних радах акціонерних товариств; відсутність можливостей впливу на формування порядку денного на загальних зборах; неврегульованість процесу перереєстрації прав власності на іменні цінні папери; проблемні питання щодо отримання частини прибутку акціонерних товариств у формі дивідендів; приховування інформації про мажоритарних власників контрольних пакетів акцій. У таких умовах багато сумлінних економічних агентів не витримують жорсткої і навіть агресивної конкуренції, тому їх кількість в Україні останнім часом істотно зменшилася.

Головними чинниками зростання рівня й обсягу трансакційних витрат суб'єктів реального сектора національного господарства на сучасному етапі є: превалювання відомчих інтересів над інтересами держави та суб'єктів господарювання при запровадженні нових регуляторних дій; недостатній рівень обізнаності спеціалістів органів влади щодо вимог регуляторного законодавства й навичок його застосування, у зв'язку із суттєвою плінністю кадрів та недостатньою прозорістю здійснення регуляторної політики конкретною інституцією; не застосування на практиці регуляторного законодавства у частині притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників і посадових осіб центральних та місцевих органів влади, винних у порушенні порядку регуляторної діяльності [6].

Крім того, діяльність вітчизняних підприємств базових видів економічної діяльності часто стосується проходження дозвільних, погоджувальних процедур, інших відносин, у процесі яких представники підприємства контактують із представниками державних структур. Це часто призводить до корупції у відповідних взаєминах. Зрозуміло, що корупційні витрати суб'єктів господарювання істотно знижують рівень конкурентоспроможності економіки не лише на мікро-, але й на загальнонаціональному рівні. Серед найважливіших передумов поширення корупції при здійсненні підприємницької діяльності у вітчизняній економіці слід виокремити: низький рівень оплати праці чиновників; необґрунтоване формування механізмів і застосування штрафних санкцій; небажання органів влади спрощувати структуру підприємницького середовища; часто несправедливе та упереджене врегулювання суперечок із владою. При цьому як громадяни, так і суб'єкти господарювання при загальному вагомому рівні поширення корупції вважають урядові дії переважно неефективними або безрезультатними.

Схарактеризовані недоліки інституціонального середовища господарювання в Україні призвели до того, що за показниками обсягів і рівня трансакційних витрат суб'єктів реального сектора наша економіка посідає останні рейтингові позиції серед трансформаційних економік (на рівні з Молдовою, Російською Федерацією та Узбекистаном). Серед найістотніших чинників впливу окремих компонентів індексу сприятливості підприємницького середовища найбільшою мірою на характеристики розвитку базових галузей національного господарства діють: швид-

кість і простота реєстрації підприємства, рівень оподаткування, прозорість реєстрації власності, ефективність регулювання у сфері міжнародної торгівлі. Усе це негативно позначається на макроекономічних параметрах та, як наслідок, й інших складових безпеки вітчизняної економіки.

Парадоксально, але, незважаючи на те, що недосконале інституціональне середовище у сфері комерційної господарської діяльності як системну перешкоду розвитку та зміцненню конкурентоспроможності економіки в Україні визнають уже далеко не перший рік, усім владним структурам, політичним партіям, організаціям громадянського суспільства, представникам бізнесу, міжнародних економічних та інших організацій поліпшити ситуацію не вдається. Більше того, Україна щорічно втрачає позиції у відповідних рейтингах міжнародних економічних організацій. Очевидно, що це відбувається через системність аналізованої проблеми, особисту зацікавленість у її не розв'язанні багатьох представників влади.

Отже, по-перше, із системною проблемою потрібно боротися системними засобами і заходами.

Передусім у цьому повинні взяти участь представники влади, громадськості та бізнесу на всіх рівнях системної ієрархії управління.

По-друге, цей процес має бути належним чином мотивованим (а в іншому випадку – наказовим) та контрольованим.

По-третє, процесу раціональної інституціалізації економіки України повинні передувати реальні (а не формальні) реформи у судовій системі, контролюючих структурах (включно з МВС і СБУ), дозвільних та ліцензійних службах, органах контролю господарської діяльності.

На сьогодні державними інституціями, відповідальними за забезпечення економічної безпеки в державі, є Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, органи охорони державного кордону, митні й контррозвідувальні служби тощо [3].

Крім того, безпека економіки забезпечується й державними структурами нижчих рівнів, відповідними посадовими особами та органами місцевого самоврядування. Відтак сукупність інституційних елементів системи економічної безпеки реального сектора економіки України може бути представлена, як на рис. 1. Утім, очевидно, що такий підхід можна схарактеризувати скоріше як силовий, а не економічний.

Рис. 1. Система інституційно-організаційного забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки

До системи економічної безпеки реального сектора національного господарства належить й нормативно-правове забезпечення. Так, вітчизняне законодавство у сфері внутрішньої безпеки формує і регулює правові відносини між державними структурами та представниками суб'єктів господарювання, а як його мету задекларовано захист життєво важливих інтересів держави, в тому числі економічних. Законодавство у сфері зовнішньої безпеки регулює правовідносини на міждержавному і міжнародному рівнях та спрямоване на захист національних товаровиробників і експортерів на світовому ринку товарів і послуг. Саме тому вітчизняне законодавство про забезпечення економічної безпеки доповнюється міждержавними угодами (між Кабінетом Міністрів України та урядами інших держав).

Потрібно додати, що в Україні діяльність з формування і розвитку системи інституційного забезпечення економічної безпеки здійснюють відповідні органи управління, насамперед на найвищому рівні ієрархії управління економікою (рис. 2).

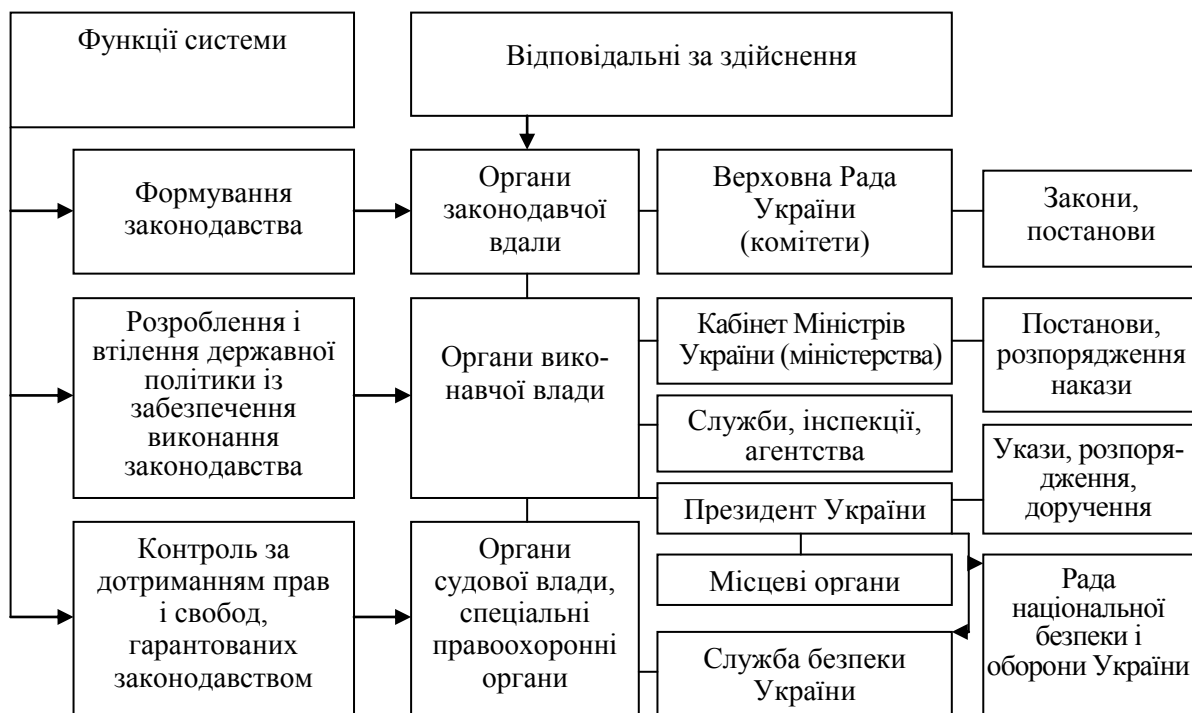

Рис. 2. Функції та сукупність інституцій організаційного забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки (запропоновано автором)

Сукупність такого інституційно-організаційного забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки України має передбачати функціонування відповідних структур за чітко регламентованими процедурами прийняття управлінських рішень, що на сьогодні практично не реалізується у нашій державі. Попри недостатність владної ієрархічної структури, несформованою залишається й підсистема недержавного забезпечення безпеки, що успішно використовується практично в усіх розвинених економіках. Це, зокрема, необхідно для демонополізації ролі та функцій державних органів у системі безпеки. Адже за існуючих на сьогодні умов механізм управління призводить до виникнення середовища, в якому реалізація політики недостатньо ефективна, а функціонування інститутів супроводжується їх істотними трансакційними витратами. Система інституційно-організаційного забезпечення економічної безпеки повинна базуватися на принципі розподілу влади з прерогативами органів виконавчої влади.

Для формування такого збалансованого підходу до забезпечення економічної безпеки реального сектора національного господарства необхідно запровадити систему стримувань і противаг для реалізації економічних інтересів вітчизняних суб'єктів базових видів економічної діяльності. Досягнення мети у цій сфері стає можливим на основі формування сукупності

заходів, серед яких ключовими є:

1) розроблення й удосконалення на основі існуючого законодавства нормативно-правових актів з регулювання відповідальності суб'єктів системи забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки включно з визначенням їх компетенцій, прав і обов'язків, принципів і механізмів взаємодії;

2) формування взаємопов'язаної системи забезпечення економічних інтересів на локальному, регіональному, національному рівнях;

3) удосконалення існуючих і запровадження нових інститутів безпеки, зокрема, недержавних:

4) запровадження механізму взаємодії та демократичного цивільного контролю за суб'єктами системи економічної безпеки реального сектора економіки. Метою цих заходів є передусім підвищення ефективності державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки реального сектора національного господарства як цілісної сукупності структурних елементів, що взаємодіють згідно із чіткими правилами і принципами.

Потрібно зазначити, що перші спроби вдосконалення інституціонального забезпечення економічної безпеки в Україні здійснено в оновленій редакції Стратегії національної безпеки [4], де розподілено повноваження з її реалізації. У розділі 6.2 Стратегії зазначено, що координація і контроль за реалізацією здійснюються Президентом України, Радою національної безпеки й оборони України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України, а повноваження Ради національної безпеки й оборони України деталізовані як «моніторинг стану реалізації Стратегії, визначення пріоритетів і завдань політики національної безпеки, обсягів фінансових та інших ресурсів, необхідних для їх реалізації та подання пропозицій на затвердження Президентом» [4]. Також на Раду національної безпеки й оборони України покладено обов'язки з координації і контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки. Таке виокремлення обов'язків, з одного боку, є позитивним, а з іншого – викликає перестороги щодо декларативності положень нового програмного документа, оскільки подібні функції детально розписувались і в попередній Стратегії (від 2007 р.) [2], яка так і не стала «керівництвом до дії». У Стратегії 2007 р., навіть детальніше, ніж у новій редакції, прописувалася необхідність «забезпечення дієздатності системи державної влади через збалансований розподіл функцій і повноважень між її гілками та органами, чітке розмежування на законодавчому рівні політичних та адміністративних повноважень, функцій і відповідальності, регламентації діяльності органів державної влади» [2], що, проте, не вдалося здійснити, і це завдання перейшло «у спадок» до наступних поколінь управлінців безпекою. Також у документі 2007 р. зазначається необхідність удосконалення інституційно-організаційних механізмів управління безпекою, адекватного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення, що залишається актуальним і у 2012 р. та викликає перестороги у експертів і науковців щодо невиконання цих завдань та незавершеності задекларованих реформ, у тому числі в реальному секторі економіки.

Оскільки Стратегія є основним документом, на базі якого відбувається комплексне планування діяльності органів державної влади, важливим є розширення блоку економічних питань, які тут порушуються. У структурі документа з'явилися окремі підрозділи із забезпечення економічної безпеки з доповненням загрозами, негативними тенденціями та ключовими завданнями державної політики у цій сфері. Також позитивними є спроби вдосконалити підсистему недержавного управління економічною безпекою, запровадивши функції контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади, зокрема:

- 1) громадську експертизу проектів нормативно-правових актів та концептуальних документів;
- 2) участь у роботі громадських експертних рад при відповідних державних органах;
- 3) поширення інформації про діяльність органів державної влади у сфері безпеки [4].

Залишається лише ефективно реалізувати ці положення на практиці.

Саме на розширенні інформаційної функції діяльності інститутів наголошувалося раніше при аналізі ефективного формування економічної безпеки як цілісної системи. Інформаційна база стратегічного планування і програмування забезпечення економічної безпеки в

Україні є дещо недостатньою. За цих умов ускладнюється процес планування заходів коротко- та середньострокової політики зміцнення економічної безпеки держави. Для розв'язання цієї проблеми важливо запровадити систему постійного моніторингу стану економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою (здійснюючи його в межах компетенцій існуючих на сьогодні державних структур та без створення нових). У Стратегії національної безпеки на органи виконавчої влади покладено обов'язок постійного вивчення й аналізу стану економічної безпеки у різних сферах та інформування про результати оцінок щорічно до 1 лютого Ради національної безпеки і оборони.

Рівень економічної безпеки України визначається за новими Методичними рекомендаціями, затвердженими Наказом Мінекономіки від 29.10.2013 №1277 [5].

Вони базуються на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки і застосовуються для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. У цих рекомендаціях уперше здійснено Перелік індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки, де передбачено: найменування індикатора (одиниця виміру), порядок розрахунку індикатора, а також джерело вхідної інформації.

До основних індикаторів було віднесено:

- середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі – ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, відсотків;
- різниця індексу ВДВ промисловості України й Китаю, відсоткових пунктів;
- різниця індексу ВДВ промисловості України та Росії, відсоткових пунктів;
- частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків;
- рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків.

Для формування необхідних передумов подальшого вдосконалення інституціонального забезпечення економічної безпеки реального сектора та економіки України в цілому необхідно розробити та запровадити допоміжні/супровідні програми, концепції й інші програмно-цільові документи з реалізації положень Стратегії національної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою. Як відомо, інституціональне забезпечення являє собою сукупність формальних і неформальних законів, правил та принципів (інститутів), інституцій, орієнтованих на забезпечення ефективної взаємодії між учасниками ринкових відносин та зниження таким чином трансакційних витрат економічних агентів базових видів економічної діяльності. Саме тому сприятливе інституціональне середовище позитивно впливає на економічну ефективність господарювання та підвищення економічної безпеки її суб'єктів.

Головним індикатором сформованості інституціонального середовища є обсяги та рівень трансакційних витрат. Об'єктивно існуючі трансакційні витрати обумовлені пошуком економічними агентами інформації, ресурсів, співпрацею з іншими інституціями, вивченням ринку тощо. Такі трансакційні витрати називають природними, і вони супроводжують діяльність підприємств навіть у найбільш сприятливих з огляду на економіко-правове середовище державах. Утім системні трансакційні витрати, що критично негативно впливають на параметри економічної безпеки, з'являються під час взаємодії підприємств і представників державних структур, як правило, при передачі певних екстерналій (дозволів, ліцензій, договорів оренди земельних ділянок, приміщень, іншого майна, прав на здійснення певних видів економічної діяльності та ін.) державою економічним агентам та при оплаті податкових платежів, вартості дозволів, ліцензій, патентів, створенні нових робочих місць, упровадженні інвестицій та інновацій, реалізації заходів у межах соціальної відповідальності [7].

З огляду на це констатуємо, що поліпшенню інституціонального середовища комерційної господарської діяльності підприємств реального сектора економіки України сприятиме послідовне узгодження діяльності в системі відносин держави, суб'єктів реального сектора економіки (йдеться про колективні структури, що виражають інтереси певної сукупності підприємств) та громадянського суспільства (рис. 3).

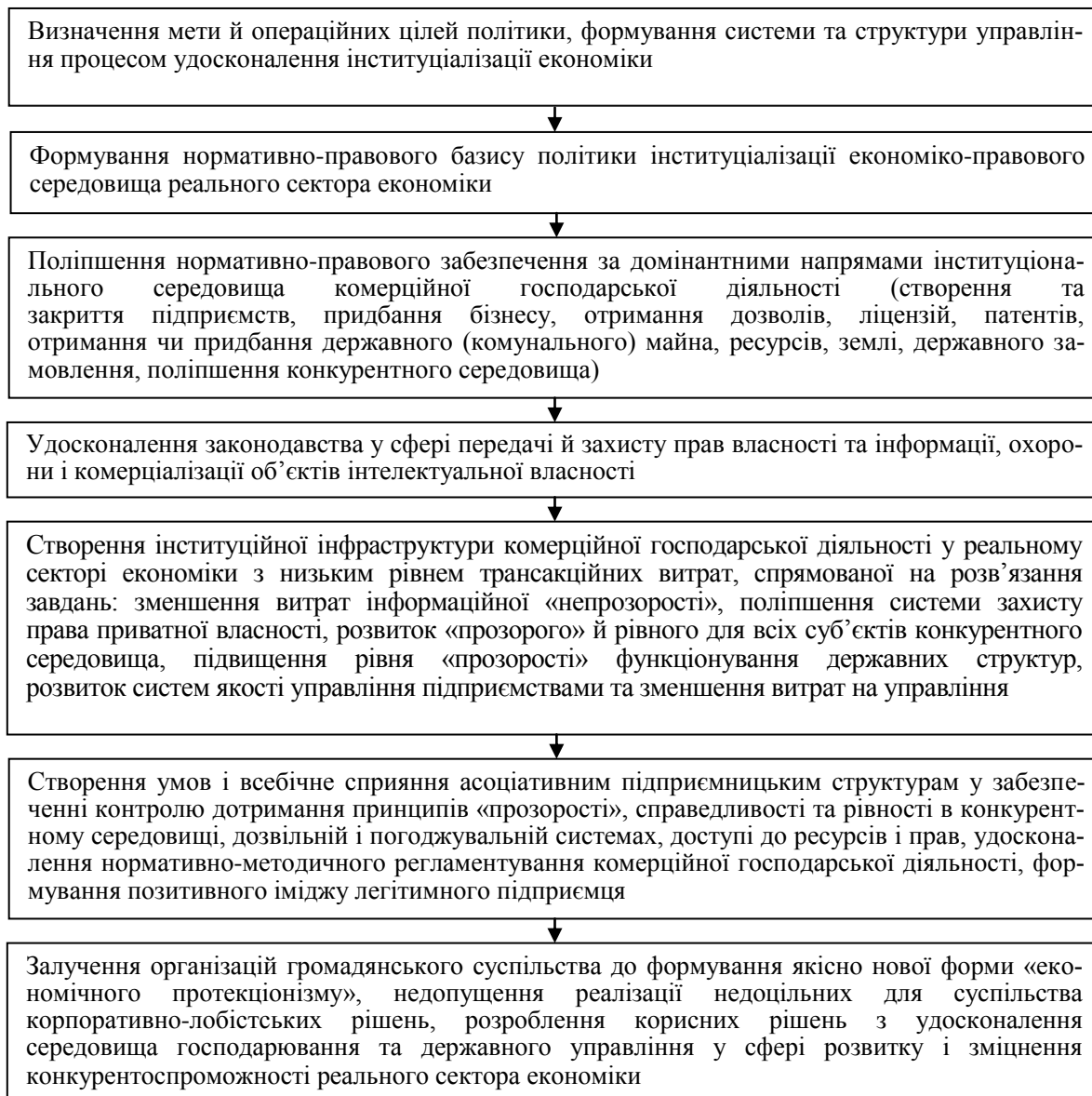

Рис. 3. Послідовність реалізації державної політики вдосконалення інституціонального середовища комерційної господарської діяльності у реальному секторі економіки України (запропоновано автором)

Дотримання запропонованої послідовності реалізації державної політики вдосконалення інституціонального середовища комерційної та господарської діяльності підприємств реального сектора економіки України допоможе реалізувати положення оновленої Стратегії національної безпеки на різних рівнях ієрархії управління економікою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. – Постанова № 3/97–ВР від 16.01.1997. // Відомості Верховної Ради України. – № 10. – 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
2. Про Стратегію національної безпеки України. – Указ № 105/2007 від 12.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
3. Закон України № 964-IV від 19.06.2003 «Про основи національної безпеки України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
4. Україна. Президент. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»: –

Указ № 389/2012 від 08.06.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

5. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Наказ № 1277 від 29 жовтня 2013 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html

6. Власюк, О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О.С. Власюк; [авт. передм.: С.І. Пирожков]. – 2011.

7. Економічна політика / [О.О. Беляєв (кер. кол. авт.), А.С. Бебело, М.І. Диба та ін.]. – К.: КНЕУ, 2004. – 287 с.

Юрків Надія Ярославівна, доктор економічних наук. Університет банківської справи НБУ. **Формування інституціонального базису безпеки реального сектора економіки**. Проаналізовано недоліки інституціонального середовища комерційної та господарської діяльності у реальному секторі економіки України, визначено послідовність реалізації державної політики щодо їх вдосконалення у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: аналіз, державна економічна політика, пріоритети державної економічної політики, економічна безпека держави, стратегія національної безпеки.

УДК 338.439.052

Юрків Надежда Ярославовна, доктор экономических наук. Университет банковского дела НБУ. **Формирование институционального базиса безопасности реального сектора экономики**. Проанализированы недостатки институциональной среды коммерческой и хозяйственной деятельности в реальном секторе экономики Украины, определена последовательность реализации государственной политики по их совершенствованию в сфере обеспечения экономической безопасности государства.

Ключевые слова: анализ, государственная экономическая политика, приоритеты государственной экономической политики, экономическая безопасность государства, стратегия национальной безопасности.

UDC 338.439.052

N.Y. Yurkiv, Doctor of Economics. Head of the Bank Security Management Department of the NBU Banking University. **Formation of the institutional basis for the real economy sector security**. Disadvantages of the institutional environment of commercial and business activity in the real sector of the Ukrainian economy have been analyzed, the procedure of implementing the government policy of its improvement is determined in the sphere of providing the country's economic security.

Keywords: analysis, government economic policy, priorities of the government economic policy, country's economic security, national security strategy.